

ZERKEŞİ, Şemseddin

ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1401/1981, s. 419; Sâlih b. Abdülazîz İbn Useymîn, *Teshîhü's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd), Beyrut 1421/2000, II, 1158-1159; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *Ule-mâ'ü'l-Hanâbile*, Cidde 1422, s. 277; Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, *Mu'cemü muşannefâti'l-Hanâbile*, Riyad 1422/2001, IV, 163-166; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzabî 1425/2004, III, 1593, 2123; Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, *el-Menhecü'l-fıkhiyyü'l-âm li'ulemâ'ü'l-Hanâbile ve muşalahâtihim fi mü'ellefâtihim*, Mekke 1428/2007, s. 307, 310-311, 429-430, 573.

ABDULLAH KAHRAMAN

ZERKÛBİYYE

(الزركوبية)

Sühreverdiyye tarikatının
İzzeddin ez-Zerküb'a
b. Muhammed ez-Zerküb'a
(ö. VII./XIII. yüzyıl)
nisbet edilen bir kolu
(bk. SÜHREVERDİYYE).

ZERNÛCÎ

(الزرنوجي)

(ö. VI./XII. yüzyılın sonları)

Hanefî fıkıh âlimi, eğitimci.

Tam adı ve hayatına dair fazla bilgi yoktur; Burhâneddin ve Burhânülsîlâm lakaplarıyla anılır. *Hediyyetü'l-ârifin*'de (I, 13) İbrâhim ez-Zernûcî ismi verilse de bu bilginin doğruluğu kuşkuludur. Doğum yeri olduğu sanılan ve I-XV. yüzyıllarda mevcut olduğu bilinen Zernuk (Zernuk / Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Kızılkum ilçesinin Mayakum köyünden kuzeye doğru 5 km. uzaklıkta bulunmaktaydı. Zernûcî'nin milliyeti hakkında da farklı görüşler vardır. M. Plessner, *Encyclopedie de l'Islam*'ın birinci edisyonunda (IV, 1287-1288) onu bir Arap filozofu diye tanıtsa da bu bilgiyi hangi kaynağa dayandığını bilmez. Aynı ansiklopedinin ikinci edisyonundaki maddede (*EP* [Fr.], XI, 501) yine kaynak gösterilmeden Zernûcî'nin muhtemelen Doğu İran asıllı olduğu ileri sürülmüştür. Batılı araştırmacıların eserlerini Arapça yazan müslüman âlimlere Arap deme alışkanlıkları dikkate alındığında bu yöndeki bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir. O devirlerde İslâm ülkelerinin eğitim dili genellikle Arapça idi ve Zernûcî'nin bu dili iyi bilmesi, bu dilde eser yazması onun Arap olduğunu göstermez. Yaşadığı bölgenin Türk yurdu olması ve o dönemde Türk

hâkimiyeti altında bulunması hesaba katıldığında onun Türk asıllı bir âlim olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Zernûcî'nin vefat tarihiyle ilgili olarak da kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Serkis onun VI. (XII.) yüzyılda, Brockelmann 600'de (1203), Kehhâle 593 (1197) yılından önce hayatta bulunduğunu belirten Bağdatlı İsmâil Paşa 610'da (1213) öldüğünü kaydetmektedir. Ahmed Fuâd el-Ehvânî ise vefat tarihini 591 (1195) diye gösterir. Kefevî, Zernûcî'yi Hanefî âlimlerinin yirmi birinci tabakası arasında saymıştır (vr. 144^b). Wilhelm Ahlwardt'ın bu bilgiye dayanarak Zernûcî'nin 620 (1223) yılı civarında hayatta olabileceği yönündeki kanaatini aktaran M. Plessner ve J. P. Berkey asıl tarihin bundan biraz daha önce olması gerektiğini belirtirler (*EP* [Fr.], XI, 501). Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim*'de zikrettiği Kâdîhan (ö. 592/1196), Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197) gibi hocalarının ve kendileriyle görüştüğünü bildirdiği âlimlerin vefat tarihleri dikkate alındığında onun VI. (XII.) yüzyılın sonunda veya VII. (XIII.) yüzyılın başlarında vefat ettiği ortaya çıkar. Yusuf Ziya Kavakcı, Zernûcî'yi Karahanlılar devri İslâm hukukçuları arasında sayar (*XI ve XII. Asırlarda*, s. 262). Ancak ölümünden sonra fıkıhçılığında ziyade eğitimci yönüyle ün kazanmıştır. Zernûcî'nin öğrenimi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte günümüze ulaşmış tek eseri olan *Ta'limü'l-müte'allim* onun yetişmişliğini ve ilgilendiği konulara vukufunu gösterir. Bu eserde Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ca'fer es-Sâdık, İmam Buhârî gibi mezheplerin teşekkülünden önce yaşanan dışında kendilerinden nakilde bulunduğu âlimlerin tamamına yakını Hanefî fukahasındandır. Bunlar arasında İmâmzâde diye tanıyan Rükülsîlâm Muhammed b. Ebû Bekir, Şerefeddin Ömer b. Muhammed el-Akilî, Hammâd b. İbrâhim, Ebû Bekir el-Kâsânî, Kâdîhan, Burhâneddin el-Merginânî, Muhammed b. Yûsuf el-Fergânî, Radıyyüddin en-Nisâbüri (Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî [a.g.e., a.y.]), Seddüddin eş-Şîrâzî gibi hocaları da vardır.

Zernûcî'nin tam adı *Ta'limü'l-müte'allim tarikâ'te't-allüm* olan kitabından başka eserinin bulunmadığı, kendisinin bu eserle şöhret kazandığı anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 434/081) kayıt fişlerinde *el-Menhecü'l-mâ'lûm fi ün-müzeci'l-ülûm* adlı bir eser Zernûcî'ye nisbet edilirse de gerek bu eserde gerekse diğer kaynaklarda bunu doğrulayan bir

bilgi bulunmamaktadır (Tütüncü, s. 44). Zernûcî'nin, eserinde hocası Merginânî'yi "rahimehullah" diye anması (s. 57, 95, 109) eserini hocasının vefat tarihi olan 593'ten (1197) sonra yazdığını gösterir. Theodora M. Abel ve Gustave E. von Grunebaum bu tarihi 599 (1203) diye vermişlerdir. Kitap eğitim alanındaki boşluğu doldurması, hacimli olmaması ve akıcı üslubu sayesinde ün kazanmış ve elden ele dolaşmıştır. Nüshalarının ve şerhlerinin çokluğu, ayrıca defalarca basılması onun eğitim ve öğretimde devamlı yararlanılan bir el kitabı olduğunu ortaya koyar. Nitekim *Ta'limü'l-müte'allim*'e şerh yazanlar eserin bilhassa öğrenciler tarafından büyük ilgi gördüğünü belirtmişler (İbrâhim b. İsmâil, s. 2; İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî, s. 2), eser 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı medreselerinde de ders kitabı olarak okutulmuştur. Gerek eğitim kurumlarında gerekse halk arasında rağbet görmesinin bir sebebi de eserde ilk devir İslâm âlimlerinin eğitim konularındaki hakîmane sözlerinin ve şiirlerinin seçilip bir araya getirilmesidir. *Ta'limü'l-müte'allim*'de öğrencilerin ilim uğrunda gayret sarfettiği halde yeterince başarılı olamadığı, bu hususta yöntem hatası yaptıkları için gayelerine ulaşamadıkları belirtilir. Zernûcî, onlara hatalarını anlatmak

Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim tarikâ'te't-allüm* adlı eserinin son sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2271)

ve kolay öğrenmenin yollarını göstermek amacıyla kitaplarda gördüğü, ilim ve hikmet sahiplerinden öğrendiği bilgilerden yararlanıp eseri yazdığını, bu sebeple kitaba *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'al-lüm* adını verdiğini ifade eder. Belirtilen özellikleri dikkate alınarak eserin bilhassa öğrenme psikolojisi açısından önem taşıdığı söylenebilir.

On üç bölüm halinde düzenlenen *Ta'limü'l-müte'allim*'in ilk bölümünde ilmin mahiyeti ve üstünlüğüne dikkat çekilir; her müslümanın bulunduğu konumun gerektirdiği bilgileri elde etmesinin farz olduğu belirtilir. İlimin niyetle alâkasının anlatıldığı ikinci bölümde öğrencinin Allah'ın rızasına kavuşmak, öğrenme ve öğretme niyetiyle tahsile başlamasının lüzumuna işaret edilir. Üçüncü bölümde ders, hoca ve arkadaş seçimiyle ilim yolunda sebat etmenin gerekliliği vurgulanır. Öğrencinin istediği alanı seçmede özgür sayıldığı belirtilerek seçim yaparken dikkate alınması istenen ölçülerden bahsedilir. Dördüncü bölümde ilme, hocaya ve kitaba saygı anlatılmakta, beşinci bölümde derse devam etmenin önemine ve eğitimde süreklilik ilkesine vurgu yapılmakta, verimli ders çalışma yolları üzerinde durulmaktadır. Altıncı ve yedinci bölümler derse başlama zamanı, derslerin miktarı, tertibi ve başarının yöntemleriyle ilgilidir. Sekizinci bölümde hayat boyu öğrenme ilkesi ve ders çalışmanın verimli olduğu vakitler, dokuzuncu bölümde hocanın öğrencisine sevgi ve şefkati, onuncu bölümde öğrencinin hocalarından yararlanmasının yolları, on birinci bölümde öğrencinin başarısını olumsuz yönde etkileyen kötü huylar ve alışkanlıklar ele alınır. On ikinci bölümde hâfizayı güçlendiren veya unutkanlığa yol açan durumlardan bahsedilir; bu hususta yararlı olacak besinler tavsiye edilir. Eserin son bölümünde rızkın, ömür ve sağlığın artmasına veya azalmasına sebep olan durumları bilmenin yetişkinler yanında öğrenciler için de gereği belirtilir.

Zernüci, eserinde eğitim metotlarından sistematik bir şekilde bahsetmemekle beraber yeri geldikçe soru-cevap, anlatım, problem çözme gibi bazı didaktik metotlara işaret eder; dersi bizzat hocalardan dinleyip öğrenmenin önemi üzerinde durur. Öğrencinin hocalarından aldığı bilgileri tekrar etmesini gerekli görmekle birlikte kuru ezberciliği eleştirir; soru-cevap ve tartışma yöntemlerinin yararına dikkat çeker. *Ta'limü'l-müte'allim*'in asırlarca geniş rağbet görmesinde, okuyucunun kolaylıkla faydalanabileceği bir usul

ve üslûpla yazılmasının etkisi büyüktür. Muhtasar oluşu, yeri geldikçe âyet ve hadislerin yanında meşhur âlimlerden ve edebiyatçılardan vecizeler, hikâyeler, şiiirler aktarılması esere hem zenginlik kazandırmış hem de ilgi çekici olmasını sağlamıştır. *Ta'limü'l-müte'allim* bu tür özellikleriyle İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) *Âdâbü'l-mu'allimîn* ve Kâbisî'nin (ö. 403/1012) *er-Risâletü'l-mufaşşıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve aḥkâmî'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn* adlı eserleriyle birlikte tamamen eğitim öğretim konularını içeren ve İslâm eğitim tarihinde iz bırakan birkaç eserden biri, hatta Hittî'ye göre en tanınmıştır (*İslâm Tarihi*, II, 629-630). Öte yandan eser hurafelerle ilgili bazı bilgiler içermesi bakımından eleştirilmiştir (Mehmed Fuâd el-Ehvânî, s. 221-239). Ancak dönemin halk kültürüne ışık tutması yönünden bu tür bilgiler de önemli sayılabilir.

Birçok yazma nüshası bulunan *Ta'limü'l-müte'allim*'in (Brockelmann, *GAL*, I, 462; *Suppl.*, I, 837) İslâm ve Batı ülkelerinde çeşitli baskıları yapılmış (Serkis, I, 969; *Ta'limü'l-müte'allim*, nşr. Mustafa Âşûr, neşreden giriş, s. 15), önce bir giriş ve notlarla birlikte Mustafa Âşûr tarafından yayımlanmış (bk. bibl.), ardından Salâh Muhammed el-Haymî ve Nezîr Hamdân eserin tahkikli neşrini yapmıştır (Beyrut-Dimaşk 1407/1987). *Ta'limü'l-müte'allim* Adrianus Relandus tarafından Latince'ye çevrilmiştir (nşr. Carl Paul Caspari, Leipzig 1838). Theodora M. Abel ve Gustave E. von Grunebaum'un İngilizce'ye (New York 1947), Olga Kattan'ın İspanyolca'ya (Madrid 1991) tercüme ettiği eserin Türkçe tercümelerinden bazıları şunlardır: *İrşâdü'l-tâlibîn fi Ta'limü'l-müte'allim* (trc. Abdülmecid b. Nasûh b. İsrâil, bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 425); *Tefhîmü'l-muallim* (trc. Ahmed Lutfî Efendi, bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 136-137); *Din Öğrencilerine Rehber* (trc. Mustafa Özcan, İstanbul 1966); *Talim Müteallim: İlim Öğrenme Adabı* (trc. Birecikli Abdullah Naim Şener, İstanbul 1979, şiiirler tercüme edilmiştir); *Ta'limü'l-müte'allim: İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu* (Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1980, 2003, 2006); *İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu* (Seyfettin Oğuz, İstanbul, ts. [Furkan Yayınları]). Mehmet S. Hatipoğlu da eserin Türkçe bir özeti yayımlamıştır (*Eğitim Hareketleri Dergisi*, IX/107-108 [Ankara 1963], s. 25-30). *Ta'limü'l-müte'allim*'in birçok şerhi bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla bunların ilki İbrâhim b. İsmâil tarafından

Şerḥu Ta'limü'l-müte'allim adıyla III. Murad zamanında yapılmış ve 996'da (1588) tamamlanmıştır. Eserin en çok tanınan şerhi ise İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî'ye ait *Tefhîmü'l-mütefehhim 'alâ Ta'limü'l-müte'allim* başlıklı çalışmadır. Bu şerhler hem ayrı ayrı (İstanbul 1301, 1306) hem de bir arada (İstanbul 1306, 1318, 1319) basılmıştır (diğer bazı şerhler için bk. Tütüncü, s. 93-98). Mehmet Tütüncü eser üzerine bir doktora (1984), Hayati Tetik yüksek lisans (1991, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Zernüci, *Ta'limü'l-müte'allim* (nşr. Mustafa Âşûr), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), 1986, neşreden giriş, s. 5-23; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Kahire 1324, II, 387; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *A'lâmü'l-aḥyâr min fuḥâḥâ'i mezhebî'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 548, vr. 144^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 425; II, 1113; İbrâhim b. İsmâil, *Şerḥu Ta'limü'l-müte'allim*, İstanbul 1301, s. 2; İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî, *Tefhîmü'l-mütefehhim 'alâ Ta'limü'l-müte'allim*, İstanbul 1320, s. 2; *Osmanlı Müellifleri*, III, 136-137; Serkis, *Mu'cem*, I, 11, 969; Brockelmann, *GAL*, I, 462; *Suppl.*, I, 837; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 13-14; Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm ev et-ta'lim fi re'yi'l-Kâbisî*, Kahire 1955, s. 221-239; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 43; Mehmed Dağ – Hıfzırahman Raşit Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 53; Yusuf Ziya Kavakcı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 262; Osman [Nuri] Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 121; Hittî, *İslâm Tarihi*, II, 629-630; Mehmet Tütüncü, *Türk İslâm Eğitimcisi Zernüci*, İzmir 1991, s. 33-100; Hayati Tetik, *Zernüci ve Ta'limü'l-Müte'allim'de Eğitim-Öğretim* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-9; Abdülcebbar er-Rifâî, *Mevsû'atü meşâdirî'n-nizâmî'l-İslâmî: et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm*, Kum 1375/1417, V, 239; M. Plessner, "al-Zarnüdjî", *El* (Fr.), IV, 1287-1288; a.m.f. – [J. P. Berkey], "al-Zarnüdjî", *El* (Fr.), XI, 501; İsmâ Ali, "ez-Zernüci (Burhânü'l-İslâm)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 349-350; Seyyid Ahmed Osman, "ez-Zernüci, Burhânü'l-İslâm", *Mv.AU*, XI, 142-145.

MEHMET FARUK BAYRAKTAR

ZERRE

(الذرة)

Kur'an'da ve hadislerde çok küçük nesnelere ve en basit davranışları ifade eden kavram; atom anlamında bir terim.

Sözlükte "saçmak, yaymak, dağıtmak" anlamındaki **zerr** veya **zer**' kökünden türeyen **zerre** son derece küçük nesnelere ifade eder. Nitekim 100 tanesi yaklaşık bir arpa ağırlığında olan ve toz gibi çabucak etrafa dağılan çok küçük karıncalara, yi-